

ВПЛИВ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ НА ПЕРСПЕКТИВИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ¹

Жаліло Я. А., д.е.н.

Національний інститут стратегічних досліджень.

Розвиток територіальних громад за визначенням є багатофакторним процесом, результатом переплетеного впливу різноманітних чинників. Тому нерідко втрати чи недопрацювання (недостатність) в одній із сфер можуть надавати несподіваний результат в зовсім іншій.

Прикладом є проблема доступності фінансових послуг (фінансова інклюзія) для членів територіальних громад, яка актуалізується у процесі «оптимізації» мережі банківських відділень, який триває останніми роками.

Банки України в останні роки активно скорочують кількість працюючих відділень, виходячи з економічних мотивів, пов'язаних з міркуваннями підвищення ефективності. Чисельність відділень зменшилася за останні 6 років (2015-2020) більш ніж удвічі – з 15,1 до 7,1 тис. одиниць.

При цьому протягом 2017-2020 рр. державний «Приватбанк» скоротив 23 % відділень, а за 6 років – 41 %. Державний «Ощадбанк» за 6 років - 60 % відділень. Зазначимо, що на початок 2020 р. відділення цих двох банків склали 53 % усіх банківських відділень в країні, переважним чином використовувалися пересічними громадянами та установами для відкриття зарплатних, пенсійних, основних розрахункових та додаткових рахунків. Нерідко «Приватбанк» та/чи «Ощадбанк» є єдиними банківськими установами, відділення яких представлені у невеликих громадах.

Скорочення мережі державних банків відбувається в межах Зasad стратегічного реформування державного банківського сектору з метою підтримки надійної та конкурентоспроможної банківської системи. Необхідність оптимізації мережі відділень закріплена й на рівні самих державних банків, зокрема – у Стратегії АТ КБ «Приватбанк» та в Основних напрямках діяльності АТ «Ощадбанк». За заявами голови правління банку А.Пишого, головним критерієм раціоналізації мережі банк вважає економічну ефективність і економічну обґрунтованість присутності в тому чи іншому регіоні.

Неефективність низки відділень видається природною, враховуючи нерозвиненість банківських послуг в Україні, включаючи кредитування та розміщення депозитів, особливо у менш розвинених громадах. Хоча варто зрозуміти, що скорочення мережі відділень вестиме до послаблення можливостей безпосереднього доступу населення до банківських послуг, що й надалі консервуватиме цю нерозвиненість.

Разом з тим, варто враховувати, що **банківська установа у громаді забезпечує фінансову інклюзію її членів, що є важливим чинником не лише економічного розвитку, інвестиційної привабливості, підприємницького клімату, а й соціальної стабільності, загалом – згуртованості громади та країни.**

Тому не можна нехтувати **значними системними негативними наслідками закриття банківського відділення в громаді.**

Безпосередньо гальмується економічний розвиток: зростають трансакційні витрати підприємців на здійснення банківських операцій, які не передбачають дистанційних процедур. Це витіснятиме частину операцій у готівкову, часто – нереєстровану сферу, сприятиме фактичній тінізації бізнесу. Не варто принижувати значущість проблеми «цифрового розриву»: оволодіння дистанційним банкінгом може бути проблемним для певної частини підприємців.

Проте набагато серйознішим видається **комплекс соціальних ризиків. «Вимивання» відділень банків з сільських громад фактично різко знижує рівень**

¹ У тезах використано матеріали, напрацьовані у процесі підготовки аналітичної записки НІСД за участі Центру економічних та соціальних досліджень (Д.Гладких) та Центру регіональних досліджень (Н.Бахур, О.Максименко, Д.Барінова)

фінансової інклюзії значної частини населення країни, посилюючи прояви соціальної нерівності.

«Цифровізація» ринку банківських послуг лише дуже частково компенсує наростання проблем інклюзії. По-перше, фактичне покриття території України якісним мобільним інтернетом хоч би на рівні 3G залишає бажати кращого. По-друге, й найголовніше,- актуальна проблема «цифрового розриву», й найпоказовішим він є у вимірах різних поколінь та рівнів освіти. **Зосередженість не залучених до «мережевого життя» громадян саме у селі очевидна через особливості соціодемографічного складу сільського населення.**

Особливо болючою проблема ускладненого фізичного доступу до відділень банків є для віддалених населених пунктів, для яких і за наявної мережі відділень отримання готівки та здійснення платежів пов'язане з інколи досить віддаленими поїздками. Пандемічний ризик та карантинні обмеження загострили проблему з огляду на періодичне обмеження або припинення транспортного сполучення, побоювання людей щодо користування громадським транспортом та відвідання публічних місць.

Парадоксально, але на цьому фоні уряд робить радикальний крок на шляху розширення кількості користувачів банківських послуг. З вересня 2021 р. Міністерство соціалістики переводить майже усі пенсійні нарахування (за певними винятками) на банківські карти. Наразі майже третина осіб отримують пенсійні та інші соціальні виплати готівкою. А отже, **проблема фактичної фінансової інклюзії членів сільських громад постане з новою силою.**

Ускладнення фізичного доступу до банківських відділень створює безпосередні проблеми для доступу до банківських послуг:

- в оформленні банківського кредиту чи відкритті депозиту – що спонукатиме до збільшення частки готівкових заощаджень;
- у вирішенні питань, пов'язаних із підтримкою рахунків (заміна картки, звірка даних, отримання довідок, зміна депозитного плану тощо), що підштовхуватиме до вилучення готівки з карткових та депозитних рахунків;
- у сплаті рахунків за житлово-комунальні та телекомунікаційні послуги, які чимало громадян воліють здійснювати особисто у відділенні, навіть за наявності картки (тим більше, що при сплаті у «своєму» банку нижча комісія за операції) – це веде до підвищення навантаження на відділення, що залишаються, та на поштові відділення;
- у здійсненні валютообмінних операцій, отриманні міжнародних грошових переказів, оренді індивідуальних банківських сейфів тощо.

У зв'язку із закриттям банківських відділень у територіальних громадах можуть виникнути й додаткові ризики системного характеру:

- нарощування заборгованості за послугами через ускладнення процедур їх сплати;
- посилення пандемічних ризиків через зростання скупчень людей біля відділень/банкоматів/терміналів, вимушені додаткові транспортні переміщення;
- зростання уподобання готівки та розширення підґрунтя для ризиків тінізації оборотів;
- зростання вимушених додаткових витрат (комісії, витрати на поїздку до банкомату, плата за «послуги» третіх осіб тощо);
- ймовірні прояви монопольної поведінки банків через послаблення конкуренції відділень;
- посилення кримінальних ризиків: зловживань та шахрайств щодо осіб, які довіряють операції з картками третім особам; криміногенних ризиків через збільшення готівкових заощаджень та переміщень готівки.

Таким чином, **закриття відділень банків у громадах сприймається населенням громад як суттєве погіршення умов життя, втрата перспектив громади (особливо якщо**

це синхронізовано із втратою населеним пунктом статусу райцентру). Це призводить не лише до некомпенсованого зниження фактичної фінансової інклюзії, а й до послаблення територіальної ідентичності та прискорення міграції з сільських громад у міста – дестимулюючи територіальний розвиток.

Відтак скорочення банківських відділень має відбуватися з урахуванням впровадження заходів щодо компенсації ризиків негативного впливу наслідків цього процесу, що передбачає синхронізацію з фактичним поширенням дистанційних розрахунків та врахування системного ефекту, який не може бути оцінений суто в категоріях ефективності банківського капіталу.

Рішення лежать у площинах:

По-перше, корекції політики державних банків, причому базовою установою у цьому процесі виглядає Ощадбанк, враховуючи, що він має найбільшу в Україні мережу відділень, а також оголошений намір підготовки Приватбанку до продажу:

- звернути увагу керівництва державних банків на необхідність поступового впровадження програми оптимізації відділень та заборону на відповідні дії у тих громадах, де відділення є єдиною фінансовою установою, яка надає відповідні послуги населенню – з можливим передбаченням компенсації його збитковості;
- зобов'язати державні банки у разі закриття відділень у населених пунктах забезпечити, у разі висловленого клієнтом бажання, технічну підтримку переведення його зарплатного чи пенсійного рахунку до іншого банку, який має відділення у цьому населеному пункті;
- реалізувати державну програму, спрямовану на забезпечення кожного населеного пункту у сільській місцевості, що має принаймні 500 жителів, банкоматами та платіжними терміналами одного з державних банків, впровадження мобільних відділень та банкоматів, відкриття банківських пунктів з обмеженими повноваженнями та графіком роботи тощо;
- забезпечити скасування комісії за зняття готівки у банкоматах «чужих» банків – для зарплатних та пенсійних карток державних банків.

По-друге, впровадження узгоджених міжвідомчих заходів щодо компенсації ризиків для фактичної фінансової інклюзії, а саме:

- міжвідомчої співпраці щодо надання умов (приміщення, електропостачання, зв'язок, охорона) для встановлення платіжних терміналів та банкоматів (наприклад, у поштових відділеннях, адміністративних будинках, освітніх, медичних закладах тощо);
- освіти усіх вікових категорій населення щодо можливостей споживання цифрових банківських послуг (цифрової грамотності);
- впровадження в рамках системи надання соціальних послуг заходів щодо підтримки осіб поважного віку в дистанційному користуванні банківськими послугами та платіжними картками;
- забезпечення якісного доступу до мобільного Інтернету в сільській місцевості, включаючи віддалені населені пункти;
- узгодження етапності переведення отримувачів пенсійних та інших соціальних виплат на безготівкову форму оплати з можливістю отримання готівки через мережу фізично доступних банкоматів.

По-третє, сприяння залученню місцевого самоврядування (методична допомога, поширення досвіду) до створення умов для збереження фізичної доступності банківських відділень в громадах:

- співпраці із місцевим бізнесом, інвесторами для залучення клієнтури до місцевих відділень банків і збільшення їх операцій;
- надання приміщень для встановлення банкоматів та платіжних терміналів, діяльності банківських пунктів.